

AZ ABC KELETKEZÉSE*

Az emberi kultúra egyik legnagyobb vívmánya a betűírás, az ABC. Mintegy 30 jel segítségével rögzíteni tudjuk beszédünket, az emberi gondolkodás legkülönbözőbb árnyalatait.

Minden általunk ismert nyelv szavai meghatározott számú fonémából, vagy, ami igen ritka, egy fonémából állanak. A különböző nyelvekben nem egyforma a fonémák minősége, számuk azonban minden nyelvben korlátozott. Ezért akármelyik nyelv számára igen egyszerűnek látszik ábécét szerkeszteni: csak ki kell találni egy-egy jelet minden fonémához, és már kész is a mintegy 30 jelből álló ABC, melynek segítségével bármilyen szöveget rögzíteni lehet az illető nyelven.

Az írás története azonban azt mutatja, hogy korántsem olyan könnyű dolog ABC-t szerkeszteni, mint amilyennek látszik. Ellenkezőleg, ehhez a lát-szatra olyan egyszerű dologhoz az emberiség sok ezer év alatt apránként felhalmozott tudására és tapasztalatára volt szükség. Az emberi társadalom története számos példával igazolja, hogy a fejlődés iránya a lélektanilag egyszerűtől a logikailag egyszerű felé halad.

A ma legelterjedtebb ABC-k (írások) — a latin, a cirill és az arab — közös forrásból származtak. Az ABC (betűírás) keletkezése nemcsak a nyelvtudomány számára probléma, hanem a történelemtudomány, lélektan, régészet és néprajz számára is. Sajnos, ezeknek az írásoknak az eredete a tudósok számos megoldási kísérlete ellenére is ma még tisztázatlan.

Általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a görög írás, amelyből a latin és a cirill származik, föníciai (phoinikiai) eredetű. Ezért a betűírás eredetének problémája szoros kapcsolatban van a föníciai mássalhangzó-írás keletkezésének kérdésével.

A legrégebb föníciai írásos emlékek az időszámításunk előtti XIII. vagy XI. századtól a IX. század derekájig terjedő korból valók.

* Georgiev bolgár akadémikus 1953. novemberében a MTA vendégeként hazánkban tartózkodott. Ezt s a következő előadását ekkor tartotta a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály keretén belül.

A föníciai írás már a legrégebb írásos emlékeken is teljesen kialakult formát mutat, majdnem olyat, mint a későbbiekben. Föniciában nem találtak a föníciai mássalhangzó-írás fejlődésének ősbibb fokára mutató emlékeket. Ez arra enged következtetni, hogy ezt az írást nagyjából kialakult formájában máshonnan kölcsönözték.

A föníciai mássalhangzó-írás eredetének tisztázására számos kísérlet történt, ennek ellenére a probléma mind a mai napig megoldatlanul maradt.

Ezidőszerint elfogadottnak tekinthető, hogy a görög betűk nevei: *άλφα*, *βήτα* stb. föníciai eredetűek. Valójában azonban nem ismerjük a föníciai betűneveket. Csak a megfelelő görög, héber vagy szír nevek alapján következtethetünk rájuk.

Többen azt tartják, hogy a betűk nevei tulajdonképpen az illető föníciai jelekkel jelölt tárgyakat jelentő föníciai szavakból lettek. Mások viszont tagadják, hogy bármilyen összefüggés is volna az illető nevek és a megfelelő jelek között. Valójában ezek a nevek nem sémi eredetűek. Csak egy részük semitizálódott népetimológia útján. Világosan látszik ez abból a tényből, hogy ezeknek a neveknek egy részét nem lehet megmagyarázni a sémi nyelvekből kiindulva, míg más részük valóban séminek látszik, csak éppen ezeknek a szavaknak semmi köztük sincs az illető jelekhez.

H. BAUER német tudós a föníciai betűnevek egyeztetésének kritikai vizsgálata alapján a következő eredményre jutott:

Csak három vagy négy jel felel meg az elnevezésének: *mēm* „víz“, *ʿajin* „szem“, *rēš* „fej“ és talán *taw* „jel“.

Hat elnevezést nem lehet megfejteni a sémi nyelvekből kiindulva. Ezek: *hē*, *zajin*, *hēt*, *tēt*, *lamed*, *sādē*.

A többi 12 elnevezés valóban föniciainak (séminek) tekinthető, ezek a szavak azonban nem felelnek meg jeleiknek (*bēt*, *gimel*, *dalet*, *kaf*, *nūn*, *samech*, *pē*, *qof*), vagy pedig megfelelésük nagyon kétséges (*ʿalef*, *waw*, *jōd*, *šin*).

1906-ban F. PRAETORIUS megkísérelte kimutatni, hogy a föníciai írás a kyprosi syllabariumból származik, amely tulajdonképpen a minósi (krétai) írás továbbfejlődése. A. EVANS már régen felfigyelt a föníciai és a minósi jelek közti hasonlóságra. Később H. SCHNEIDER, F. CHAPOUTHIER, M. DAYET és mások próbálták a föníciai betűket a minósi jelekből származtatni. DAYET azt igyekezett bebizonyítani, hogy az archaikus föníciai írás majdnem minden betűjének meg van a megfelelője a krétai lineáris írásban, még pedig az A-típusú lineáris írásban. Ezt a tételt azonban nem lehetett valóban bebizonyítottan tekinteni, míg a minósi írást meg nem fejtették. Ennek alapján most már nyilvánvaló, hogy egymással genetikus kapcsolatban nem álló és különböző (eltérő) hangértékű jeleket hasonlítottak össze. A kréta-mykénéi és a minósi írás megfejtésének eredményeként a föníciai betűjelek eredetének problémája ma már megoldottnak tekinthető. A föníciai írás a minósi szótagírás továbbfejlődéséből származik.

Sorra vesszük a föniciai betűket, utalva eredetükre és elnevezésük keletkezésére. (Lásd az I. sz. táblázatot.)

(A) A föniciai 'alef és a görög A a minósi a jelből származik. A minósi jel az egyiptomi *sátor* (tente) jelentésű ideogrammnak felel meg. A minósi jel hangértéke az akrofonikus elv alapján „a“. Ez annak a minósi szónak az első szótagja, amely megfelel az alábbi ideogrammnak (piktogrammnak): a minósi-ban volt egy „menedék, sátor, kunyhó“ jelentésű **alēwā* szó, amint ki lehet következtetni egyrészt a homéroszi *ἀλέη* „menedék (abri, réfuge)“ szó alapján, amelynek régibb formája **áleFā* vagy **ἀληFā* volt, másrészt a föniciai 'alef elnevezésből. Ezt a minósi jelet a föniciaiak a minósi elnevezéssel együtt átvették. Népetimológia alapján ez a minósi szó a föniciai 'alef „szarvasmarha, ökör“ szóhoz kapcsolódott. A föniciaiak vízszintes helyzetben kezdték írni ezt a jelet, mivel népetimológia útján az 'alef szóhoz kapcsolva szarvas ökörfejnek magyarázták. A megfelelő görög és etruszk betű viszont megőrizte a jel régebbi formáját.

(B) A föniciai *bēt* betűnek szintén megváltozott az alakja, akárcsak a 'alef-nak: fordított helyzetben írták. A görög B betű ebben az esetben is jobban megőrizte a minósi jel eredeti alakját. Nem más ez, mint a minósi *ba*, *pa* TRÓN + JOGAR piktogramm, amely szintén az egyiptomi írásból való kölcsönzés, ahol a TRÓN piktogramm felel meg neki.

A TRÓN + JOGAR piktogramm az uralkodói hatalomnak, a királynak a jelképe. Ez a piktogramm jelöli a „király“ fogalmát, amelyet görögül a minósiból átvett, Homéros előtti *βασιλεύς* szóval jelöltek. Ennek az összetett szónak az első tagja kétségtelenül összefügg a Hérodotos által említett *βάττος* „király“ szóval.

A föniciai (héber) *bet* (*bēth*) szót népetimológiával a „ház“ jelentésű föniciai szóval azonosították (héber *baith*), annak ellenére, hogy maga a jel nem hasonlít házhoz vagy ház alaprajzához. Nem más ez, mint a minósi *bätta* = *βάττος* „király“ szó, amelyet az akrofónia elve alapján *ba* (= *pa*) szótagot jelentő TRÓN + JOGAR piktogramm jelöl.

(Γ) A föniciai *gimel* és a görög Γ betű a minósi *ko*, *go* jelből származik. A föniciai és görög betűk legősibb formája azonos a kyprosi syllabarium *ko* szótagjának egyik variánsával és nagyon hasonlít a pylosi jelhez.

A minósi jel megfelel a (a későbbiek folyamán leegyszerűsített) „szarvasmarha, ökör, tehén“ piktogrammnak = min. **gō*, később **kō* = dór *βῶς* „szarvasmarha, ökör, tehén“, kariai *κῶς* „szarvasmarha“ stb. az indoeurópai *g^wō(u)s*-ból.

(Δ) A föniciai *dālet* betű és a görög Δ a minósi „SAROK“ (boka) piktogrammból fejlődött. A minósi **tāla* szó megfelel a latin *tālus* „sarok“ szónak. A föniciaiak ezt a szót a maguk nyelvének szellemében értelmezve *dalet* (*dāleth*)-re (kapu-, ajtószárny) változtatták.

I. Tábla							
Minósi jelek		Kyprosi jelek		Föniciái betűk		Görög betűk	
ἈΑΑΑ	a			Ⲁ	ʾ	Α	α
ΒΒΒΒ	ba, pá			Ϟ	b	Β	β
ΓΓΓΓ	go, ko	ΛΛ	ko	Ⲍ	.g	Γ	γ
ΔΔΔΔ	tá, da			Ⲉ	d	Δ	δ
Ⲁ ⲁ	[h]e	k	e	Ⲅ	h	Ⲁ ⲁ	ε
Ⲃ ⲃ	wa[u]	Ⲁ ⲁ	u	Ⲇ	w	Ⲃ ⲃ	υ
Ⲅ ⲅ	zo	Ⲅ	zo	Ⲛ	z	Ⲛ	ζ
Ⲇ ⲇ Ⲉ ⲉ	ha			Ⲉ	h	Ⲇ ⲇ	η
Ⲋ	θe			Ⲋ	ε	Ⲋ	θ
ⲋ Ⲍ	je	ⲋ	je	ⲋ	j	ⲋ	ι
ⲍ Ⲏ	ka	ⲍ	ka	ⲍ	k	ⲍ	κ
ⲏ Ⲑ	la	ⲏ	la	ⲏ	l	ⲏ	λ
ⲑ Ⲓ ⲓ	mi	ⲑ; Ⲓ	mi	ⲑ	ʾm	ⲑ	μ
Ⲕ ⲕ	nà			Ⲕ	n	Ⲕ	ν
Ⲗ ⲗ Ⲙ; ⲙ	sa; ze			Ⲗ	s	Ⲗ; ⲙ	ς
Ⲏ ⲏ Ⲑ	o			Ⲏ	ʾ	Ⲏ	ο
ⲑ Ⲓ ⲓ	pe	ⲑ	pe	ⲑ	p	ⲑ	π
Ⲕ; ⲕ	se; sa	Ⲕ; ⲕ	se; sa	Ⲕ	ξ	Ⲕ	σαν
Ⲗ ⲗ	qu			Ⲗ	q	Ⲗ	ρόπτα
Ⲙ ⲙ; Ⲏ; ⲏ	ro; re; ra	Ⲙ; ⲙ; Ⲏ	ro; ra	Ⲙ	r	Ⲙ	ρ
Ⲑ; ⲑ	si?; se	Ⲑ		Ⲑ	s	Ⲑ	σ
Ⲓ ⲓ; Ⲕ	ta; tá	Ⲓ	ta	Ⲓ	t	Ⲓ	τ

ⲙ kariai jelek

(E) A föníciai *hé* és a görög *E* a „korbács, ostor“ piktogrammából = *he*, *e* (*i*) származik. Amint a hetita *shiman* — „kötél“ és a görög *ἵμας, ἄρτος* „szíj, korbács, ostor“ szó alapján következtetni lehet, a megfelelő minósi **hēma*, ősbibb formájában **hhēma* szó az indoeurópai *shei-man* (vagy *sheimon*)-ból lett az *sh* — *hh* asszimiláció útján. Mind a hetita, mind a minósi (Homéros előtti görög) megőrizte az indoeurópai laryngalist, amely más indoeurópai nyelvekben nem maradt meg. Mivel azonban az időszámításunk előtti II. évezred második felében (a különböző Homéros előtti nyelvjárásokban különböző időkben) a laryngalisok fokozatosan eltűntek a minósi nyelvből, — a *hēma*-ból *ēma* lett, így a szóbanforgó jel hangértéke lehet egyformán *he* is, *e* is. Az említett betű föníciai neve *he*. Ez a minósi jel szótaghangértékének felel meg. A betű görög (ión) neve = *e*.

(Y) A föníciai *waw* betű és a görög *Y* a minósi „repülő madár“ piktogramnak a továbbfejlődése útján jött létre, amelynek a neve *wa*, *u*, a kyprosi syllabariumban *u*. Amint a hetita *wattaes* (madarak) szó alapján következtetni lehet, a minósi szó hangalakja *wat* volt. Ezt a számukra értelmetlen idegen szót a föníciaiak népetimológiával a *waw* „szeg, ék“ szóhoz kapcsolták.

A görög digamma azonban, amely az ABC-ben ezen a helyen áll, nem a föníciai betűből lett, hanem valószínűleg közvetlenül a minósi írásból került át a görögbe: *F* = *w*, amely a minósi *ve* szótagjelből alakult.

(Z) A föníciai *zajin* betű, a görög *I* (később *Z* = *dz*, *zd*) és az etruszk *Z* leegyszerűsített formája a „víz“, „folyó“, „hullám“, „tenger“ minósi piktogramnak. (Megfelel a ciprusi *zo* jelnek.) A *zo* „víz, folyó, hullám, tenger“ minósi szót (= örmény *cov* „víz, tenger, tó“) népetimológia útján *zajin* „fegyver“-nek értelmezték. A *ζῆτα* görög elnevezés az *ῆτα* és *θῆτα* betűk elnevezésének hatására keletkezett.

(II) A föníciai *hēt* betű és a görög *II* nem más, mint a „kerítés“-t jelölő minósi piktogramm (*ha*). Amint a hetita *hālis* „kerítés“ szó alapján következtetni lehet, a minósi szó **hāli* „kerítés“ volt. A következő *tēt* betű hatására az idegennyelvi elnevezést a föníciaiak *hēt*-re változtatták. Ugyanaz történt a görög *ῆτα* elnevezéssel is (régebbi formájában *ῆτα*), amely a *θῆτα*-hoz hasonult. A latin *ha* azonban, amelyet az etruszkból vettek át, megőrizte a minósi jel ősi szótagjelentését.

(Θ) A föníciai *tēt* betű és a görög *θῆτα* azonos a minósi „kerék“ piktogrammal, amelynek szótagjelentése *θε*. Ennek a betűnek a föníciai *tēt* és görög *θῆτα* elnevezésében a **θῆτ(τ)α* = *thēt(t)α* minósi szó rejlik, amelyet, mint Homéros előtti substratumot a görög vallási nyelv az ión *θησσα* „szekér, kocsi“ szóban őrzött meg.

A **θῆτ(τ)α* = *θησσα* szó „kerekét“, többesszámban „szekeret“, „kocsit“ jelentett, mint a szláv *kolo* „kerék“, *kola* „szekér“, litván *rātas* „kerék“, többesszámban *ratai* „szekér“, lásd még a latin *rota* „kerék, szekér“, német *Rad* „kerék“ = óind *rathas*, avesztai *raθo* „szekér“ szavakat.

(J) A föniciai *jawd* betű a minósi *je* jelből származik, amelynek a kyprosi syllabariumban a *je* jel felel meg.

(K) A föniciai *kat* betű és a görög *K* a minósi „nyíl, kopja“ piktogrammból származik. (A kyprosi syllabariumban *ka*.) A minósi jelet az egyiptomi írásból vették, lásd az egyiptomi „nyíl“ jelet. A semitizálódott *kaf* 'tenyér' elnevezés és a görög *κάπα* szó alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a minósi szó, amely *kap(p)a*-nak vagy *kap(p)ha*-nak hangzott (= „nyíl, kopja“), az indoeurópai **kopijom*-ból származik és azonos az óbolgár *копъе* szóval, vö. a szerb-horvát *kopljaca* („kopja, nyíl“) és a görög *κοπίς* („kés, kard“) szavakkal.

(L) A föniciai *lamed* betű és a görög *L* a minósi „füles váza“ piktogrammból származik. (A kyprosi syllabariumban *la*.) A föniciaiban (vagy héberben) a minósi szó népetimológia útján közeledett a *malmād* „fullánk“ szóhoz. A föniciai (héber) *lamed* elnevezés és a görög *λάβδα* vagy *λάμβδα* a minósi *labā* szótól származik és megfelel a (Homéros előtti) görög *λαβή* „edény füle“ szónak.

(M) A föniciai *mēm* betű és a görög *M* a minósi „hegy, csúcs, magaslat“ piktogrammból származik. A minósi piktogramm nem más, mint az egyiptomi 'hegy' piktogramm átvétele. A minósi szó hangalakja **minā* volt, ez a régebbi **menū* „csúcs, hegy“-ből lett, amely rokon a (többesszámú) latin *minae* „kiemelkedő hegy, csúcs, orom, párkány“ szóval.

A föniciaiak ennek a nyelvükben idegen szónak népetimológia útján *mēm* „víz“ jelentést tulajdonítottak, ennek megfelelően részben megváltozott az illető jel is, hullámvonalhoz hasonlóvá vált, amely a régi keleti művészetben a víz jelképe volt. Ezenkívül a *mēm* és *nūn* betű grafikája kölcsönösen hatással volt egymásra, mind a föniciai, mind a görög írásban. A görög *M* betű formája valószínűleg közvetlenül a minósi jelre vezethető vissza, a föniciai betű hatása nélkül.

(N) A föniciai *nūn* és a görög *N* a minósi *nā* „orr“ piktogrammból származik. A minósiban ez a szó **nā* „orr“ volt, amely azonos az óind *nās* „orr“, latin *nār-is* „orrlyuk“ szavakkal. Ezt a minósi szót a föniciaiak *nūn* „hal“-nak értelmezték, a betű megfelelő etiópiai neve azonban *nahas*.

(E) A föniciai *s* (*samech*) betű a minósi *sa* jelből lett. A minósi jel a 'nád' piktogrammjá és hasonlít az egyiptomi 'nád' piktogrammhöz. Ennek a betűnek föniciai (héber) neve *samech* és a görög *σαμάξαρος* „gyékényterítő“ (*natte de jone*) szó alapján megállapíthatjuk, hogy a minósi szó *samak(h)* vagy *samek(h)* „nád“ volt.

(O) A föniciai ('*ajin* laryngalis) és a görög (etruszk) *O* a minósi 'szem' piktogrammból alakult. A minósi nyelvben a „szem“ szó (**ō* = görög *ὄψ* „szem“) az indoeurópai **ōk^ws*-ból származik. Mivel eddig azt tartották, hogy a görög betűket teljes egészükben a föniciai írásból vették át, szinte lehetetlen volt megmagyarázni, hogy a föniciai laryngalis ('*ajin*) hogyan vált a görögök-nél az *o* magánhangzó jelévé. Másrészt, mivel mindmáig azt tartották, hogy a

görög betűk nevei teljes egészükben föniciai eredetűek, nem lehetett csak valamennyire is meggyőző magyarázatot adni arra a kérdésre, miért van a föniciai 'ajin és a görög *o* = ion *o*ῶ (= *ō*) elnevezések között ilyen különbség. Février az „Histoire de l'écriture“ c. könyvében ezt írja: „Pour une raison qu'on ignore, le O perdait son nom sémitique „ajin“. A mi tézisünk alapján ezek a nehézségek elhárulnak. A görög *o* betű (*ὄμυρον*) elnevezése és az ión *o*ῶ (hosszú zárt *o* hang) nem más, mint a minósi szó, illetve a megfelelő minósi jel hangértéke. Mivel a „szem“ szó a föniciaiban 'ajin, a föniciaiak a 'szem' jelét ezzel a szóval nevezték, az illető jel pedig az akroфонia elve alapján laryngalis *o* hangértéket kapott ('ajin).

A minósi nyelvben tehát csak egy laryngalis volt, a *he*. A föniciaiak pedig, mint sémi nyelvnek, négy laryngalisa volt. A föniciaiak a minósi *he* és *ha* szótagjeleket használták, ezzel jelölték a maguk *hē* és *hēt* laryngalisait (az utóbbi jel a sémi spirans *h* jelölésére szolgál). Ez a megosztás nem véletlen: a *h* a *hē*-ben előrébb képzett hang, mint a *ha*-ban. A másik két föniciai laryngalis jelölésére, amelyekre nem találtak megfelelő jeleket a minósi nyelvben, az „*o*“ és „*a*“ magánhangzók (szótagok) jelét alkalmazták. A „szem“ jele érthető módon felvette a laryngalis 'ajin jelentését, mivel a föniciaiak a minósi *o* „szem“ szót 'ajin-ra („szem“) változtatták. Ugyanígy a minósi **alēwā* szó jelentését népetimológiás úton 'alef „szarvasmarhá“-ra változtatták, ezért az *a* magánhangzó minósi jele a föniciaiaknál laryngalist ('alef) jelöl.

(II) A föniciai *pē* betű és a görög *π* a minósi „láb“ = *pē* piktogrammból ered. A föniciai *pē* elnevezésből és a görög *πεῖ* (*pē*) szóból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a minósi szó **pē* volt. Mivel a minósi szóvégi mássalhangzók eltűntek, a minósi szó pontosan megfelel a latin *pēs* szónak.

(M) A föniciai *š* (*šade*) betű, amelyből a görög *σάβ* származott, valószínűleg a minósi *se* jelből lett.

(Q) A föniciai *qof* betű és a görög *όππα* a „fej“ (= *ku*) minósi piktogrammból alakult. A föniciai *qof*-ból a görög *όππα*-ból és a latin *qu*-ból megállapíthatjuk, hogy a minósi szó **kubā* vagy **k(h)upā* volt, vagyis megfelelt a görög *κόβη* „fej“-nek. A föniciaiak a minósi elnevezést népetimológia útján *qof*-ra (majom) változtatták.

(P) A föniciai *rēš* betű és a görög *ρ* a minósi 'kócsag' piktogrammból származik, a kyprosi syllabariumban = *ro*. A héber (örmény) *rēš* elnevezés, a föniciai *rēš* „fej“ a görög *ῥωιδίως* „kócsag“ szónak megfelelő minósi szó semitizált változata. A görög *ῥω* elnevezés a minósi szó első szótagja.

(Σ) A föniciai *šīn* és a görög *Σ* valószínűleg a minósi *se* jelből származik.

(T) A föniciai *taw* betű és a görög *T* a minósi *ta*, vagy *tā* jelből alakult.

A mondottak alapján a következő eredményre jutunk: mind a 22 föniciai, ill. görög betű a minósi-kyprosi syllabariumra vezethető vissza.

a.) 10 föniciai-görög betű azonos a megfelelő minósi-kyprosi szótagjelekkel: *A, B, Γ, E, H, Θ, I, Ξ, O, Q*.

b.) 10 föniciai-görög betű hasonlít a megfelelő minósi-kyprosi szótag-jelekre : *Δ, Υ, Ζ, Κ, Λ, Μ, Ν, Π, Ρ, Τ*.

c.) csak két föniciai betű, a *šade* és a *šin* okoz bizonyos nehézséget, de ezek is levezethetők a minósi-kyprosi mintákból. Ez nem véletlen : mindkettő olyan fonémát jelöl, amely nem volt meg a minósi nyelvben.

De nemcsak maguk a föniciai-görög betűk, hanem a betűk nevei is minósi eredetre mutatnak: ezek a nevek a megfelelő minósi piktogramokkal jelölt tárgyak nevei, és csak részben, kisebb-nagyobb mértékben semitizálódtak. (Lásd a II. táblát.)

a.) 12 elnevezés ión eredete egészen világos, mivel egész könnyen megállapítható róluk, hogy minósi (= Homéros előtti görög) szavak, és fonétikai alakuk teljesen megfelel a föniciai-görög elnevezéseknek, pl.:

**alēwā* = görög *ἀλέη* „menedékhely“, fön. *'alef*, gör. *ἄλφα*.

bāt(t)a = Homéros előtti gör. *βάττος* „király“, fön. *bēt*. gör. *βῆτα*.

**thēt(t)a* = **θητ(τ)a* = ión *θησσα* „szekér“, fön. *tēt*, gör. *θητα*.

**kapa* = óbolgár *копье* „kopja“ fön. *kāf*; gör. *κάππα*.

**laba* = Homéros előtti gör. *λαβή*; fön. *lamed*; gör. *λά(μ)βδα*.

**minā* vagy *menā* = lat. (etruszk) *minae* „hegyek“; fön. *mēm*.

**samak(h)* „nád“ = gör. *σάμαξ* „nádfonat, gyékény“; fön. *samech*.

**ō* = gör. *ὦψ* „szem“, gör. *ō*, *oē* (= *ō*); fön. *'ajin* (semitizálódott szó).

**pē* = lat. *pēs* „láb“; fön. *pē*; gör. *πεῖ* (= *p*).

**kuba* (vagy *khupā*) = Homéros előtti gör. *κόβη* „fej“; fön. *qof*; gör. *κοππα*, etruszk.-lat. *qu*, stb.

b) Hét elnevezés minósi eredete szintén kétségtelen, noha a minósi szavak hangtani alkata némileg eltér hét föniciai-görög elnevezéstől. Fel kell tételeznünk, hogy a különbség oka az illető minósi szavak erős semitizálódása, pl.

**hēmā* = gör. *ἡμάς* „szíj, ostor“; fön. *he*; gör. (ión) *εῖ* (= *e*).

**jewa* = óind. *yava* – „búza, árpa“; fön. *yaud* (*yod*), etiópiai *yaman*, stb.

c) Csak 3 betű minósi elnevezése ismeretlen vagy vitatható :

fön. *šade*, gör. *σάν*,

fön. *šin* = gör. *σίγμα*,

fön. *taw* = gör. *ταῦ*.

Amint már fentebb rámutattunk, a föniciai írás kb. az időszámításunk előtti XI. vagy XIII. századtól kezdve már csak teljesen kialakult formájában fordul elő. Ennek az írásnak korábbi fejlődési fokait tükröző emlékeket nem találtak. Ez a tény arról tanúskodik, hogy ezt az írást valahonnan máshonnan vették át. Azonkívül láttuk, hogy a föniciai jelek majdnem azonosak a minósi jelekkel, amelyeknek megközelítőleg azonos hangértékük van.

A minósi írásbeliségről már az i. e. III. évezredtől kezdve vannak adatok; ennek az írásnak természetes fejlődése a képirástól a szótagírásig világosan

II. Tábla			
A betűk elnevezésének eredete			
Minőségi jelek	Megfelelő szavak és jelentésük	A	
		fönicial	görög
		betűk nevei	
alēwa «abri. refuge. tente»	[pré]gr. ἀλέη «abri. refuge» [sátor. fedél. hajlék]	alef	άλφα
bāi[t]a	prégr. βάττος «roi» [király]	bēt [bet]	βῆτα
gō > kō g kōmēla g kēmēla	carien κῶς «bétail» [állat] dor. βῶς «boeuf» [ökör], [pré]gr. κειμήλιον «bétail. bien. possession, trésor» [jószág, vagyon]	gimel	γάμμα
t[h]āla	lat. [étr.] talus «talon» [sarok]	dālet	δέλτα
hēmo	hitt. ishiman «corde», [pré]gr. ἵμας «courroie. fouet» [szij. östör]	hē	εἶ
wat-	hitt. wattaēs pl. «oiseaux» [madarak]	waw	[ו]
zō	arménien cov «eau, mer, lac» [víz, tenger]	zayin	ζῆτα
hāli	hitt. hālis «clôture» [kérítés]	hēt	ῆτα, ha
thēt[t]a	prégr. *θῆττα «roue. pl. char» = ion. [prégr.] θῆσσα «char» [szekér]	tēt	θῆτα
yewa, yawa	skr. yava «blé. orge» [gabona, árpa]	yaud yod	ἰῶτα
kaph[ph]a «fléc. ie. lance» [i.-e. kop[i]yo-m]	v. bulg. kopъje «lance» gr. κοπίς «instrument tranchant. couteau. épée» [lándzs. szűrőfegyver]	kaf	κάππα
labā	[pré]gr. λαβή «anse» [fogó. fül]	lamed	λά[μ]βδα
minā	lat. [étr.] minae pl. «saille» ^[kiugró, hegy]	mēm	μῶ; μῷ
na	skr. nas «nez»; lat. nar-es «narines» [orr]	nun	νῶ; νῷ
smak[h]- «jonc»	[pré]gr. σάμαξ «matte de jonc» [gyékényszőnyeg]	samech	ξεῖ
ō	gr. ὄψ «oeil» [szem]	ayin	ὀ; οῦ
pē > phē	lat. pēs «pied» [láb]	pē	πεῖ
se; sa-	?	sādē	σάν.
k[h]ubā [kup-(ph)ā]	[pré]gr. κύβη «tête» [fej]	qof	ρόππα qu
rō	[pré]gr. ῥωιδιός «héron» [kócsag]	rēš	ῥῶ
ci[n]; si[n][?]	lat. dēns dent «fog»	šin	σίγμα
t[t]āmu[?]	gr. σῆμα: «signe, marque» [jel]	taw	ταῦ

nyomon követhető a minói írásos emlékek alapján. Mindebből az következik, hogy a föníciai írás a minóiaktól való átvétel.

Az ABC létrehozása sok száz nemzedék és sok nép — egyiptomi, minói, föníciai, görög — együttes munkájának az eredménye. A minói képirás az egyiptomi írás hatása alatt jött létre. Ezért azok a bizonyos hasonlóságok, amelyek megfigyelhetők a föníciai és néhány más írásrendszer között, mint pl. az egyiptomi, protoszínai között, nem véletlenek, hanem azon a tényen alapulnak, hogy egyenesen, vagy közvetve egy közös forrásból, éppen az egyiptomból erednek.

Tehát a föníciai mássalhangzóírás a minói szótagírásra vezethető vissza. A minói írást Egyiptomból minói telepések vitték át a Földközi-tenger keleti partvidékére.

A föníciaiak nemcsak a jeleket vették át, hanem azok elnevezését is, amelyek aztán népetimológia útján részben semitizálódtak. A különbség az, hogy a föníciaiaknál a minói jelek nem szótagot jelölnek, hanem csak a megfelelő (semitizálódott) minói szótag kezdő mássalhangzóját. Következésképpen, a minói szótagírás a föníciaiaknál az akrofónia elve alapján mássalhangzóírássá vált.

A mássalhangzóírás elve a föníciaiaknál a sémi föníciai nyelv különös fonetikai struktúrája következtében jött létre; ugyanis a föníciaiban a mássalhangzók különleges szerepet játszanak, ezért itt nem felelt meg a szótagírás. Kétségtelen az egyiptomi mássalhangzóírás hatása is. Ez egyformán vonatkozik mind a föníciai mássalhangzóírásra, mind az ugariti ékírásra. Ismeretes, hogy Fönícia és Szíria az i. e. II. évezred folyamán szoros kapcsolatban volt Egyiptommal, sőt az évezred közepén mindkettő Egyiptom hatalma alá került.

A föníciai írásnak a minóitól való származását antik kútfők tanúbizonysága is megerősíti. Diodóros és Phótios közlése szerint a krétaiak vitatták a betűírás föníciai eredetét.

Íme a megfelelő idézetek :

DIODÓROS, V. 74, 1 :

„Azt mondják, hogy a betűket a szíriaiak találták fel, tőlük tanulták a föníciaiak, akik azután átadták a helléneknek, és hogy a hellének ezért nevezik a betűket föníciaiaknak, mások (a krétaiakról van szó) azt mondják, hogy nem a föníciaiak voltak a betűk első feltalálói, hanem csak megváltoztatták a betűk formáját, és mivel az emberek többsége ezt az írást használja, ezért a föníciaiak találmányának nevezik.“

PHÓTIOS, 5, V.

„A föníciai betűket a lydiaiak és az iónok a föníciai Agénorra vezetik vissza. Ezzel szemben a krétaiak azt állítják, hogy az elnevezés a pálmalevélre való írással függ össze, arra vezethető vissza.“

Ismeretes, hogy a görög *φοινίκειος* (ión *φοινικῆιος*) melléknév kétértelmű: jelenti azt is, hogy „föníciai“, és azt is, hogy „pálma, datolyapálma.“

Ezekből a forrásokból számunkra különösen fontosak a következő adatok: „(A krétaiak) azt mondják, hogy nem a föniciaiak voltak (a betűk) feltalálói, hanem csak megváltoztatták a betűk formáját . . .“. Kutatásunk eredménye ezt az állítást támasztja alá: a föniciaiak a minósiaktól vették át az írást, amely aztán a föniciaiaknál bizonyos változáson ment keresztül. Másrészt Phótiós tanúsága arról, hogy pálmalevelet használtak az íráshoz, fényt derít a *φοινικία γράμματα* kifejezésre. Valóban írtak pálmalevéltre, és a hosszú, keskeny minósi lapok, amelyekre írtak, valószínűleg éppen a pálmalevéltre való írás utánezataként jelentek meg.

Más helyen Diodóros (III, 67, 1) még határozottabban beszél arról, hogy „noha ezeket a betűket föniciaiaknak nevezik, mert a föniciaiak országából kerültek a hellénekhez, nevezhetnék a pelasgokról is, mert a pelasgok korábban használták őket.“

Világos, hogy az i. e. XII. és VII. század között az Égei-tenger vidékén, — beleértve Kis-Ázsia nyugati részét is, — Kypros szigetén és Föniciaiban helyi ABC-t vagy szótag-betűírási rendszert használtak, amely közvetlenül a minósi írásból alakult. Ennek a korszaknak a második felében azonban, amikor a föniciai befolyás meglehetősen erős volt az egész Földközi-tenger környékén, a föniciai írás bizonyos szerepet játszott a rokon írásrendszerek egységesítésében.

Következésképpen a föniciai, görög és etruszk ABC-k, egymástól függetlenül, a minósi szótagírásból keletkeztek. Később azonban a föniciai írás bizonyos hatással volt a görög és etruszk ABC-re, és azután a görög ABC is hatott az etruszkra (és latinra). Figyelemreméltó párhuzamot mutat ezzel a bonyolult kölcsönhatással az orosz ABC története. A mai orosz ABC az óbolgár cirillikából lett, amely a görög ABC továbbfejlődése. De a XVII—XVIII. században Oroszországban a latin írás hatására bizonyos fokig egyszerűsítették a cirill írást. Azonkívül a betűk óbolgár elnevezését (az, bouki stb.) elhagyták és helyette a latin elnevezéseket fogadták el (a, be, . . . ka, el, em stb.).

A görög és etruszk ABC föniciai eredetének igazolására a következő bizonyítékokat lehet felhozni:

- 1.) a görög szerzők tanúbizonyságát,
- 2.) a betűk alakját,
- 3.) a jelek hangértékét,
- 4.) a betűk sorrendjét az ABC-ben,
- 5.) a betűk elnevezését.

Láttuk, hogy a betűformák és hangértékük hasonlósága a föniciai, görög és etruszk ABC közös eredetével magyarázható. Ugyanez vonatkozik a betűk elnevezésére is. Azonban a föniciai-görög elnevezésektől eltérően, amelyek mögött a megfelelő tárgyak minósi elnevezését kell keresni, az etruszk-latin elnevezések a minósi jelek (részben kissé megváltoztatott) szótaghangértékének felelnek meg.

A betűsorrend azonosságának magyarázatát a föníciai, görög és etruszk ABC-ben szintén a közös forrásban kell keresni. Mindenesetre ez a probléma tisztázatlan marad, ha az ABC-t szokásos módon föníciai eredetűnek fogadjuk el. Azonban, ha a betűk sorrendjét föníciai vonásnak ítéljük az ABC genezisében, akkor ezt a föníciainak a többi ABC-re gyakorolt hatásaként foghatjuk fel.

Ami a föníciai ABC eredetének hagyományos görög változatát illeti, az, amint már rámutattunk, valószínűleg a *φωνικήα γραμματα* kifejezés népetimológiás értelmezése útján keletkezett. Másrészt, az ilyen értelmezést az a hatás is elősegítette, amelyet a föníciai írás a görög ABC-re gyakorolt. Láttuk azonban, hogy a görög szerzők más véleményét is említnek.

*

I. V. SZTÁLIN „Marxizmus és nyelvtudomány“ c. munkájában rámutatott arra, hogy minden lényeges változás ellenére, amelyen az idők során átmegegy a nyelv, „a nyelv átmenete a régi minőségből az új minőségbe nem robbanás-szerűen, nem a meglévő nyelv megsemmisülése és az új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következtetés-képpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe.“

Ehhez hasonló módon megy végbe az írás fejlődése is. Jónéhány évezredre terjedő hosszú folyamat ez. Az ipar és mezőgazdaság, a kereskedelem és közlekedés, a technika és tudomány szakadatlan fejlődése az írás egyre nagyobbarányú és egyre szélesebb alkalmazását követeli meg s ez magával hozza az írás rendszerének tökéletesedését. Az új állapot lassú fejlődés eredménye, mivel fokozatosan gyűlnek az új minőség elemei és fokozatosan elhalnak a régi minőség elemei az illető nyelv strukturális sajátosságaival a legszorosabb kapcsolatban.

Az írásbeliség a piktografiával kezdődik: az ember a tárgyak képét rajzban rögzíti, így közli képzetét. Ilyen piktogrammok segítségével nagyon nehéz írásban kifejezni a legegyszerűbb emberi gondolatot, a legegyszerűbb mondatokat is, mint: „Ez a ház nagy.“ „Ma szép idő van.“ Rajzban lehet ábrázolni a „ház“ főnevet, de hogy fejezzük ki az „ez“ mutatónévmást, az „idő“ főnevet, a „nagy“, „szép“ mellékneveket és a „ma“ határozószót?

Ezért feltételes jelekhez kell folyamodni. Így a nap piktogramm használható a „fény“, „nap“ (24 óra), „szép idő“ jelölésére; a „hold“ vagy „csillag“ piktogramm az „éjtszaka“ stb. jelölésére. Azonkívül a magában a nyelvben meglévő homonimák, vagy fonétikai alkatukban hasonló szavak, alkalmasak adnak különféle megállapodászerű jelölésekre. Így az „uralkodó“ fogalmat az egyiptomiban a „kosár“ piktogrammjával jelölik, mert a „kosár“ szó hangalakja hasonlít az „uralkodó“ szó hangalakjára.

Nagyjából ilyen a mai kínai írás is, igaz, azzal a lényeges különbséggel, hogy az eredeti piktogrammok, azaz a tárgyak képei ideogrammokká, a tárgyak és fogalmak szimbólumaivá váltak. Ez a fajta írás megfelel a kínai nyelv sajátos fonétikai-nyelvtani rendszerének. Másrészt a kínai nyelv strukturájá-

nak sajátosságai következtében a kínai nyelvben a betűírásra való áttérés jelentős nehézségekbe ütköznek.

De a más fonétikai és nyelvtani struktúrájú nyelvekben (amelyekben flexio, praefixumok, suffixumok és többszótagú szavak stb. vannak), amelynek pl. a sémi és indoeurópai nyelvek, az ilyen írásrendszer nem megfelelő. Az ilyen nyelvek struktúráis sajátosságai az írás további fejlődését sürgetik: a pikto-grafikus írás és az illető nyelv fonétikai-nyelvtani struktúrája közti ellentmondás és ennek az ellentmondásnak a legyőzése az írás tökéletesítéséhez vezet.

A szótagírás minőségileg új fejlődési fok az írásbeliség fejlődésében. Ez az új minőség fokozatosan fejlődik, a képírás sajátosságai készítik elő, az illető nyelv alkati sajátosságai sürgetik. A szavakban sokkal könnyebb felismerni a szótagokat, mint a fonémákat. Ez megfigyelhető, mikor a gyermek olvasni tanul: a gyermek gyorsan megszokja, hogy a szótagokat megkülönböztesse a szavakban, de csak speciális oktatás útján jut el odáig, hogy a „betűket“, azaz fonémákat szavakká olvassza össze. Ezért az írás fejlődése a képírásból a szótagírás felé halad, amelyből, mint új minőség, kifejlődik a betűírás.

Az egytagú szavak piktogrammjai az egyes szótagok jelévé válnak, azaz fonétikai értéket kapnak. Ilyen a sumér és a minói írás fejlődése. A sumér nyelvben sok volt az egytagú szó, a minóban pedig csak nyílt szótagok voltak. E nyelvek hangtani és nyelvtani alkatának a szótagírás felel meg: ezeknek a nyelveknek a struktúrája az írás ilyenirányú fejlesztését segíti elő. A japán nyelv tipikus példája a nyíltszótagú nyelveknek. Ezért a kínaiaknál elfogadott ideografikus írás alapján Japánban szótagírás alakult ki (katakana, hiragana), amely felépítésében hasonlít a minói szótagíráshoz (magánhangzójelek és magánhangzó + magánhangzó kapcsolatok).

Egyiptomban az egyiptomi szavak sajátos struktúrája miatt, mivel a mássalhangzóknak, mint a lexikális szójelentés hordozóinak különösen fontos jelentőségük van, fokozatosan eljutottak a mássalhangzók jelöléséig. De éppen ez a körülmény nem adott elég alkalmat arra, hogy Egyiptomban kifejlődjék az igazi betűírás: itt az írás a képírás és a mássalhangzóírás bonyolult keveréke maradt.

Az igazi betűírás, azaz betűk használata a mássalhangzók és magánhangzók jelölésére, az Égei-tenger vidékén jött létre, mivel az olyan nyelvnek, mint a görög, mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók jelölésére egyaránt szüksége volt.

